

Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı-Muhafazakâr Düşüncenin İthalı

AYKUT KANSU

1908 Devrimi ile beraber başlatabileceğimiz çağdaş Türkiye tarihi ve bu dönemdeki fikir akımları konusunda, bugüne kadar yapılan çözümlemeler tüketici nitelikte değildir. Geçtiğimiz yüzyıl içinde Türkiye'de görülen düşünce akımlarının büyük ölçüde yurtdışına dayanan soykütüklerinin izi sürülmediğinde, ileri sürülen görüşleri çözümlemekte yetersiz kalınıyor. Ortaya atılan fikirlerin nasıl bir ortam ve bağlamda sunulduğu, diğer görüşlerle olan bağlantıları ve dünyayı ne şekilde yorumladığı gibi temel sorular ya sorulmuyor ya da bu değerlendirme karşılaştırmalı bir bakış açısından yararlanmadan yapıldığı için eksik kalıyor.

Genellikle görüşleri hakkındaki yerleşik hükümlerin ötesine geçilmediği için yanlış yorumlanan kişilerden biri de, Prens Sabahaddin'dir. Prens Sabahaddin'in gerek 1908 Devrimi öncesi Fransa'da sürgünde yaşadığı yıllarda peşinde koştuğu fikir akımları, gerekse 1908 Devrimi sonrası Türkiye içinde ve dışında propagandasını yaptığı görüşler üzerine yazılanların çoğu, onun görüşlerinin referans ve vargılarını yorumlamada gerçekten araştırmacı olmamış, mevcut varsayımları veri kabul eden bir zemin üzerinde yorum yapmışlardır. Bugün Türkiye'deki sosyal bilimlerde edebiyatında, Prens Sabahaddin'in fikir dünyası hakkında, çözümleme adına yalnızca onun görüşlerinin oldukça eksik bir özeti bilinmekte, onun Türkiye fikir tarihindeki yeri bu eksik özet üzerinden tartışılmaktadır.

Prens Sabahaddin'in görüşleri, Türk sosyal bilimlerdeki sınıflama içerisinde 'liberal' olarak adlandırılmaktadır. Türkiye gibi liberal geleneğin güçlü ol-

madığı ve liberalizmin zengin fikir tarihinin hemen hemen hiç bilinmediği bir ülkede, Prens Sabahaddin'in ortaya atmış olduğu fikirler arasında ilk anda gözüme çarpan 'adem-i merkeziyet,' 'teşebbüs-ü şahsi' gibi kavramlar ile Prens'in merkeziyetçi devlet yapısına ve memurlarıyla birlikte tüm modern devlet aygıtına karşı aldığı tavır, ilk bakışta, onun temsil ettiği görüşün liberalizm olduğu 'izlenimine' yol açmaktadır. Bu yanıltıcı izlenimin nedenleri arasında, 19. yüzyıl liberalizminin yanı sıra, Sanayi Devrimi ile Fransız Devrimi sonrası dünyada, ortaya çıkan yeni düzeni tutucu açıdan eleştiren muhafazakârlık ve onun çeşitlemelerinin dikkate alınmaması da vardır. Oysa muhafazakâr söylem, özellikle Fransa'daki karşı-devrimci siyasal ideoloji, bu ideolojinin başlıca savunucuları ve bu ideologların fikirlerindeki temel taşları hesaba katılmadığında, Prens Sabahaddin'in düşünce dünyası kendi içsel mantığı ve bütünselliği içinde kavranamaz.

Babası Damad Mahmud Celâleddin Paşa tarafından 1899 yılı sonunda kardeşi Lütfullah Bey'le beraber Fransa'ya götürüldüğünde, Prens Sabahaddin henüz 22. yaşındaydı. Gerek anne tarafından Osmanlı hanedanına mensup bir soylu olması, gerekse babasının Avrupa'daki yönetici soylu sınıfla olan ilişkileri nedeniyle, içinde bulunduğu sosyal ortam onu -genelde Avrupa'daki, özelde Fransa'daki- yüksek ve ayrıcalıklı sınıf arasına sokmuş oluyordu. Paris'te ilişkiye girdiği soylu sınıfın temsilcileri arasında Edmond Demolins de vardı. Prens'in Demolins ile tam olarak hangi

tarihte tanıştığını bilmiyoruz. İzleyicilerinden Nezahet Nurettin Ege'ye anlattıklarından bildiğimiz kadarıyla, Prens'in, Demolins'in ilk baskısı 1897 yılı Nisan ayında yapılan ve bir yıl gibi kısa bir zamanda onuncu baskıya ulaşan *À quoi ti-ent la supériorité des Anglo-Saxons* adlı kitabını Paris'teki kitapçı vitrinlerinde görmüş olması ve bu yazarın 1897 yılından sonra yayımlanmış diğer kitaplarını alıp okuması, Prens Sabahaddin'in dünya görüşünü etkileyen en önemli kişilerden birinin Edmond Demolins olduğunu gösteriyor. Gerçekten de, Prens Sabahaddin'in yazdığı tüm risalelerde adını andığı kişiler *tümüyle* Edmond Demolins'in yayın yönetmenliğini yaptığı *La Science Sociale* dergisi çevresindeki yazarlardan oluşmaktadır (ki bu zümrenin amatör/jurnalistik hüviyetine bakarak, "yarı aydın" terimini kullanabiliriz). Başka bir deyişle, Prens Sabahaddin'in fikir dünyasını belirleyen referans listesi hemen hemen bütünüyle bu dergi çevresi ile 'Société pour le développement de l'initiative privée et la vulgarisation de la science sociale' derneğinin üyelerinden oluşmuştur. Kendisi de adı geçen derneğin bir üyesi olan ve 'Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti' adıyla bu derneğin Türkiye şubesini kuran Prens Sabahaddin'in, Türkiye dışında yayımladığı dernek yayın organı *Terakki* gazetesinde ve Türkiye içinde yayımladığı çeşitli risalelerde kendi görüşü olarak ileri sürdüğü fikirler, *La Science Sociale* çevresinin yazdıklarının hemen hemen *mot à mot* Türkçe çevirisinden ve o görüşlerin Türkiye'ye uyarlanmış çeşitlemesinden ibarettir. Bu nedenle, Prens Sabahaddin'in görüşleri ile bu görüşlerin asıllarını ve bunların Fransa düşünce tarihinde durduğu yeri birlikte ele almak gerekir. Bu da, Demolins'in Prens Sabahaddin çevresi tarafından "*Anglo-Saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir? Anglo-Saksonlar Hakkında Tedkikat-ı İctima-iye*", "*Mevki-i İktidar*", "*Yeni Mektebe*

ve *Yollar*" adlarıyla Türkçe'ye kazandırılan kitaplarındaki sorunsalı değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Böyle bir bütünsellik içinde bakıldığında, Prens Sabahaddin'in görüşlerinin yüzeyselliği ve kendi zamanının gerçekliğinden ne kadar kopuk olduğu fark edilebilecek ve Türkiye için önerdiği çözümlerin ne kadar hayalî olduğu görülebilecektir.

Edmond Demolins'in ve dolayısıyla Prens Sabahaddin'in görüşleri arasında adem-i merkezîyet prensibi merkezî bir yer işgal eder. Gerek Demolins ve Tourville gibi *La Science Sociale* çevresindeki yarı aydınların, gerekse Prens Sabahaddin'in adem-i merkezîyet kavramını hangi bağlamda kullandıkları son derece önemlidir. Demolins ve *La Science Sociale* çevresinin adem-i merkezîyet ile kastettikleri, esasen 1789 Devrimi öncesi Fransa'da varolduğu iddia edilen siyasal ve sosyal düzendir. Onlar açısından, olması gereken adem-i merkezîyetçiliği, yüceltilmiş bir feodal düzen temsil eder. Feodal düzende varolan siyasal, sosyal ve ekonomik yapı parçalanmış bir haldedir; ve toprakları üzerinde hemen hemen her türlü tasarruf yetkisine sahip olan aristokrasi, geleneksel devletin kontrol mekanizması dışında yer almaktadır. 1789 öncesi eski düzende her ne kadar merkezîleşmeyi hedefleyen bir devlet var idiyse de, aristokrat sınıf hâlâ ayrıcalıkları sayesinde merkezî devletin yargı ve diğer denetimlerinden kaçabilmekte, sahibi olduğu topraklar üzerinde tasarruf yetkilerini kimseye hesap vermeden kullanabilmekte, toprakları üzerindeki köylüleri tebaası addedip onlara dair de devlete karşı hak iddia edebilmekteydi. Adem-i merkezî olarak tanımlanan bu yapıda, aristokrasi, devlet ile tebaa arasında bir uzlaşma aracı ve mutlakîyetçiliği dengeleyen bir unsur olarak görülmüyordu.

Le Play'nin takipçisi ve Demolins'in yakın fikir arkadaşı olan Henri de Tourville 1905 yılında *Histoire de la formati-*

on particulariste: l'origine des grands peuples actuels adıyla bastırdığı, ama daha önce *La Science Sociale* dergisinde makalelerle yayımladığı araştırmalarında Demolins'in de üzerinde ısrarla durduğu Anglosakson tipi toplumun hayalî soy-kütüğünü anlatırken feodal döneme yoğunlaşmakta ve bu dönemi kişisel özgürlüklerin en fazla olduğu dönem olarak nitelendirmektedir. Bütünyle aristokratik bir bakış açısını yansıtan bu görüş, doğal olarak ideolojikti ve burada özgürlükten kastedilen tüm toplumdaki kişilerin özgürlüğü değil, yalnızca aristokratların yasalar ve genel toplum denetimleri dışında kalma ayrıcalıklarıydı. Gerek de Tourville, gerekse Demolins ve Prens Sabahaddin'in yazdıklarında tesa-düf ettiğimiz özgürlük ve devlete karşı serbesti kavramları bu bağlamda ele alınması gerekli kavramlar olup, 19. yüzyıl liberal düşüncesindeki özgürlük anlayışıyla taban tabana zıttı.

Burada, 19. yüzyıl boyunca adem-i merkeziyet kavramının özellikle Fransız aşırı muhafazakâr siyasal düşüncesindeki kullanılış tarzı ile *La Science Sociale* çevresinin kullanışı arasındaki paralelliklerden bahsetmek yerinde olur. İlimli bir muhafazakâr olan ve adem-i merkeziyet kavramını siyasal felsefesinin merkezine oturtan Alexis de Tocqueville'i bir kenara bırakırsak, 19. yüzyılın başından itibaren özellikle Fransa'da adem-i merkeziyet kavramını diğer tüm liberal prensipleri dışlayarak düşüncelerinin ana eksenini olarak ele alanların hemen tümünün, başından beri Fransız Devrimi'ne ve onun temsil ettiği modern dünyaya karşı çıkan aşırı muhafazakârlar olduğunu görürüz. Bu karşı-devrimci siyasal kuramcılarının başında aynı zamanda yerel siyasette de etkin görevler almış olan Louis de Bonald vardır. De Bonald Fransız Devrimi sonrasında bugüne kadar gelen Fransız muhafazakâr ideolojisinin ilk temsilcisi olmasının yanı sıra, Le Play'nin fikir ba-

balığını yapması nedeniyle de bizi ilgilendirmektedir.

Türkçeye "*Mevki-i İktidar*" adıyla 1914 yılında çevrilen "*A-t-on intérêt à s'emparer du pouvoir?*" kitabında Demolins'in tarih boyunca 'sahte' ve 'gerçek' zirveler olarak bize sunduğu tablo manidardır. Sahte zirveler aynı zamanda toplumların 'sefahat' anındaki çürümüş durumlarıdır. Demolins'in tarihteki böylele durumlara verdiği örnekler arasında Atina'nın ve Philip ile Büyük İskender'in egemenliği altındaki Makedonya, Roma İmparatorluğu, II. Philip yönetimindeki İspanya Krallığı, XIV. Louis yönetimindeki Fransa Krallığı ve Napoleon devri vardır. Tarihte zenginlik ve mutluluk anlarını temsil eden 'gerçek' zirveler arasında ise Atina Cumhuriyeti, Cumhuriyet dönemi Roma, Ortaçağların feodal yapıları, İngiltere'deki parlamentarizm devri, Anglosaksonların dünyaya fütursuzca yayıldıkları dönem ve Amerika Birleşik Devletleri sayılmaktadır. Bir mantıklı açıklaması verilemeyen bu sınıflandırmada, Demolins açısından kötü olan devirlerin belki de tek ortak özelliği, bunların güçlü merkezî devletlerin varolduğu dönemler oluşudur. De Tourville açısından da, merkezî devletlerin olduğu devirler kötü, feodal devirler ise gerçek özgürlüğün olduğu iyi ve parlak devirlerdir.

Burada ilgi çeken nokta, emperyalist bir ülke olan 19. yüzyıl İngilteresi ile Amerika Birleşik Devletleri'nin bu demagogik söylem içinde bir arada yer almasıdır. 20. yüzyıl başlarında Büyük Britanya hâlâ dünyada en geniş sömürge topraklarına sahip olan ülkeydi ve bu yüzden, bu konuda onu geriden takip eden Fransa gibi ülkelerdeki (Demolins'in de dahil olduğu) emperyalizm hayranlarını etkilemekteydi. Her iki ülkenin bir diğer özelliği de, Fransız Devrimi ile ortaya çıkan modern ve klâsik merkezî devlet modelinin dışında yer almalarıydı. Nasıl ki, ilimli bir muhafaza-

kâr ve artık Devrim öncesi Fransa'ya dönülmesinin mümkün olmadığını anlayacak kadar gerçekçi olan de Tocqueville açısından, ideal siyasal ve toplumsal düzen federal bir yapıya sahip Amerika Birleşik Devletleri ise, de Tocqueville kadar gerçekçi olmayan ve yaşamını sürdürdüğü Avusturya sürgününde Fransa içindeki karşı-devrimcilerin liderliğini yürüten Comte de Chambord'u destekleyen kralcı 'meşruiyetçi' gruba dahil Demolins ve benzerleri açısından da öykünülmesi gereken siyasal ve sosyal yapı artık 19. yüzyıl gerçeğiyle örtüşmeyen, fakat Anglosakson bireyseliğinin anavatanı olarak düşledikleri Büyük Britanya Krallığı idi.

19. yüzyılın başlarından itibaren, İngiltere örneği Fransa'daki karşı devrimcilerin kullanabildikleri yegâne 'iyi' örnek olagelmıştır. Fransa'daki karşı devrimciler ve kralcılar açısından İngiltere'nin önemi, Sanayi Devrimi'ni yaparak ekonomik yapısını dönüştürmüş ve ekonomik açıdan ağırlığın tarımdan sanayi ve malî kesime geçtiği gelişmiş bir kapitalist toplum olmasında yatmıyordu. Demolins ve taraftarlarının fikirlerindeki birçok çelişkiden birisi, de Bonald'dan ve Le Play'den daha düşük düzeylerde olsa bile, fikir babaları Le Play'de de gözlemlenen kapitalizm tiksintisi idi. 19. yüzyıl sonu Fransız kralcıları ve karşı-devrimcileri açısından bakıldığında, İngiltere, modernleşmiş olmasına rağmen eski düzeni tamamen ortadan kaldırmamış bir ülke olarak görülmekte ve orada aristokrasinin hem ekonomik ve sosyal, hem de siyasal hayatta hâlâ belirleyici rol oynadığı, hürmet gördüğü düşünül-mekteydi.

Sosyal açıdan bakıldığında, büyük toprak sahibi aristokratların egemenliğindeki tarım ağırlıklı bir ekonomik düzen, aynı zamanda, kendi başına kaldıkları ne yapacaklarından tedirginlik duyulan köylüleri kontrol altında tutmanın en etkili yolu olarak gözükmekteydi.

Siyasal açıdan ise, liberal kuramdaki temsil mekanizması temelden reddediliyor, siyasette kral ile beraber toplumun 'doğal' temsilcileri olan aristokratların devlet aygıtında görev alması isteniyordu. Bu çevrenin Türk kamuoyundaki temsilcisi Prens Sabahaddin'in bu temel konulardaki görüş ve fikirlerine biraz daha etraflı bakıldığında, bu aşırı muhafazakâr ideolojinin 20. yüzyılın ilk yarısında 'devrimci sağ' olarak adlandırılabilcek görüşlere ilham kaynağı teşkil ettiğini görülebilecektir.

Arzulanan ekonomik düzen açısından, bu ideolojinin biraz evrildiğini, ama temelde değişmediğini görmekteyiz. De Bonald, liberal prensipler çerçevesinde işleyen kapitalist bir düzenin tamamıyla karşısındaydı. Onun açısından, tıpkı feodal dönemlerde olduğu gibi, aristokrasinin toprağa her açıdan hükmetmesi ve ekonominin temelini tarımsal olması gerekiyordu. Yazılarının önemli bölümünü bu konuya ayıran de Bonald ve Le Play için, aristokrasinin sahip olduğu büyük topraklar kutsaldı ve veraset yoluyla dahi parçalanmamalıydı. Fransız Devrimi'nden sonra çıkarılan bu veraset kanuna karşı geliştirilen ideolojik söylem içinde Le Play ortaya 'aile' kavramını atarak öne çıktı.

Le Play'in geliştirdiği 'aile' söylemi içinde üç tip aile vardır. Bu tiplerden birincisi, Doğu'da ve Doğu Avrupa'da geçerli olduğu söylenen 'pederşahî aile' tipidir. Le Play Orta Asya'da çobanlıkla uğraşan toplumların belirleyici ögesi olan bu aile yapısının bireyin kişisel girişimcilliğini bastırdığı görüşündedir. Tarihî bir kategori gibi aldığı bu ailenin Asya steplerinden sonraki evrimi içinde, doğal ve ekonomik zorunluluklar nedeniyle eski pederşahî yaşantılarını sürdüremeyen 'istikrarsız aile' tipini ortaya çıkardığı görüşündedir. 'İstikrarsız aile', bir bakıma, 19. yüzyıl başı rekabetçi kapitalizmin ortaya çıkardığı bir aile yapısıydı. Yoksul şartlarda yaşayan, kendi

evine dahi sahip olmayan 'istikrarsız aile' içinde özellikle de otoritenin yokluğu, Le Play ve takipçileri tarafından fazlasıyla önemslenmekteydi. Otoriteye saygılı ve geleneklere bağlı olarak yetiştirilmeyen bu gençler, övülen 'kök aile' tipinde yetişen gençler gibi yeni fikirler üretecek bir eğitime de sahip bulunmuyorlar, sonunda devletin koruması altına düşüyorlardı. Sosyolojik bir çözümlememiş gibi gözükken bu sahte sınıflandırmanın arkasında, Le Play ve takipçilerinin aslında rahatsız olduğu şey, eskiden aristokrasinin emrinde ona -ve kiliseye- itaat eden bir köylü sınıfı yerine artık geleneksel kontrol mekanizmaları dışında, fabrikatörlere hizmet eden ve onlarla aralarında yalnızca basit bir kontrat ilişkisi olan başıboş işçi sınıfının türemesiydi. Le Play ve katolik düşünürler, 'sosyal sorun' olarak adlandırdıkları bu duruma çareyi fabrikatörlerin tıpkı köylüsüne 'sahip çıkan' aristokratlar gibi işçilerine sahip çıkmalarında ve onların dinî eğitimleri dahil tüm ihtiyaçlarını karşılamalarında bulmaktaydı.

Le Play'in üçüncü olarak bahsettiği aile tipi, aslında keza pederşahî bir aile olan 'kök aile' idi. Bu ailenin merkezinde, aile topraklarını ve aileyi bir arada tutan bir aile reisi bulunmaktaydı. Tarihîsel olarak ne çok iyi, ne çok kötü olan ekonomik koşullarda ortaya çıkan bu aile tipinde bireysel girişimcilik özendiriliyor; ekonomik açıdan çok varlıklı olmayan aile, ister istemez çocuklarını kendi yuvalarını kurmaları için teşvik ediyor; ailenin dağılmasını önlemek için de kurulu ev düzenini olduğu gibi tek bir çocuğa devrederek sülâlenin devamını garanti altına alıyordu.

Le Play'in ortaya attığı bu aile sınıflandırması çok ufak değişikliklerle, ama örneklerle zenginleştirilmiş bir biçimde, müritlerinden de Tourville ve Demolins tarafından geliştirildi. Le Play'in aslında ikili olan bu üçlü sınıflandırması de Tourville ve Demolins tarafından açıkça

ikili bir şemaya dönüştürüldü. Bu iki yazarın sınıflandırmasında kötü aile tipi 'cemaatçi aile,' iyi aile tipi de 'bireyci aile' olarak adlandırılmaktaydı. Hem de Tourville hem de Demolins'in sunuşunda coğrafi koşulların belirleyiciliği gerileyip ırkî özellikler (Saksonluk) ön plâna çıkıyor, ama son kertede böyle bir yaşantı tarzının düzgün verilecek bir eğitimle de öğrenilebileceği vurgulanıyordu. İnsanlar pekâlâ Anglosakson tarzı bir eğitimle de 'cemaatçi' yaşantı tarzından kurtarılıp 'bireyci' yaşantı tarzına kavuşturulabilirdi.

Prens Sabahaddin'in hoşuna giden de bu olmalıydı. İnsanlar eğitimle 'cemaatçi' bir yaşantı tarzından 'bireyci' bir yaşantı tarzına geçebilirler ve 'bireyci' olarak yetiştirilecek yüksek sınıfa mensup gençler toplumu Fransız Devrimi öncesi feodal ilişkiler ağına taşıyabilirlerdi. Demolins Fransa'da bu anlamda 'bireyci' insan yaratmak için Paris'in batısında 'Ecole des Roches' adıyla bir özel okul kurmuştu. Demolins'in amacı, Prens Sabahaddin'in ve onun izinden yürüyen birtakım Türk sosyologların da ziyaret edip övgüyle bahsettikleri bu özel okulda, aristokratların çocuklarına 'işe yarayacak' bir eğitim vermektir. 'İşe yarayan eğitim', onları özellikle İngiltere ile Fransa arasındaki emperyalist yarışa hazırlayacak olan 'eğitim' demektir. Demolins'in "*Anglo-Saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir? Anglo-Saksonlar Hakkında Tedkikat-ı İctimaiye*" adıyla Türkçe'ye çevrilen eserinin daha ilk sayfasında 19. yüzyıl sonunda Büyük Britanya'nın dünya haritasında işgal ettiği sömürgelere işaret edilerek, emperyalist yarışta geride kalan Fransa için çözüm önerileri gösteriliyordu.

Demolins açısından, Fransa'nın sömürgecilikte İngiltere'nin gerisinde kalmasının temel nedeni anlayış farkıydı. 'Bürokratik' zihniyetli Fransa sömürgelelerini yönetecek bürokratları yetiştirme ve onları idarî bir yapı içinde tutma gayreti

içindeydi. Hiçbir aristokrat Fransa'yı terk edip sömürgelere yerleşmeye özendirilmiyordu. Demolins'e göre, Fransa'da Devrim sonrası eğitim politikası insanları devlet hizmetine yönlendiriyor, onları merkezî devlete hizmet eden ve dolayısıyla da modern ve merkezî devleti güçlendiren bireyler haline getiriyordu. Fransa'da devrim sonrası ortaya çıkan merkezî devlete çalışmak kralcılar açısından vicdanen mümkün değildi ve bunların bağınaz olanları uzun yıllar parlamento üyeliği dahil her türlü devlet işini reddetmişlerdi. Demolins, şimdi, 19. yüzyılın sonunda, aristokratların kendilerine yeni yaşam alanları yaratmalarını ve sömürgelere yerleşerek Fransa'ya bu yolla hizmet etmelerini öneriyordu.

Demolins'in ve Türkiye'deki takipçisi Prens Sabahaddin'in özel girişimcilikten-teşebbüs-ü şahsiden- anladığı, yalnız ve yalnız, buydu. De Bonald kapitalizme tümünden karşıydı. Le Play, ondan sonra gelen Demolins ve aynı gruptan olup Amerika'daki Saksonların hayatını 'inceleyen' de Rousiers hep kapitalizmden yüksek soyluların kendi sınıflarına yaraysın bir yaşantı tarzı sürmesinin 19. yüzyıl kapitalizmi çerçevesinde nasıl mümkün olduğuna kafa yormuş ve çareyi büyük tarımsal toprakları işletmekte bulmuştu. Liberal söylemde yer alan fırsat eşitliğinin Demolins ve çevresinin yaymaya çalıştığı aşırı muhafazakâr ideolojide hiç yeri yoktu. Demolins ve taraftarlarının -bu arada Prens Sabahaddin'in- modelinde küçük ya da topraksız 'girişimci' köylü değil, kendisine yeni yaşam alanı açacak genç aristokratlar vardı. Demolins ile Prens Sabahaddin'in bu konu üzerine yazdıkları arasındaki tek fark Türkiye'nin öznal koşullarından kaynaklanıyordu. Prens Sabahaddin, Türkiye'nin Fransa gibi Afrika ve diğer kıtalarda sömürge imparatorluğu kurabileceğini düşünmediğinden, bunu bir iç sömürgeleşme olarak tasarlamış ve Türkiye'deki zengin sınıfın gençlerini eğite-

rek bunları kendi başlarına kaldıklarında doğru dürüst tarım bile yapamadıklarını düşündüğü Anadolu köylülerinin başlarına 'zırai patron' olarak göndermeyi plânlamıştır. Prens Sabahaddin'in Türkiye'nin kalkınması için bulduğu çare -yani, 'bireyci girişimcilik' ya da 'teşebbüs-ü şahsi'- buydu. Demolins'in önerdiği gibi, gençler devlet memuriyetine girme fikrinden caydırılmalı ve özel bir eğitimden geçirilerek, yani 'bireyci aile' tipine uygun insanlar olarak yetiştirilerek, köylünün efendisi olmak üzere Anadolu'ya salınmalıydı.

Ekonomik kuram açısından bakıldığında, bu çözümün bireyci kapitalist gelişme modelinden ve liberal söylemin 'bireysel girişimcilik' kavramından ne kadar uzak olduğu çok açık görülür. Özlenen düzenin bireyci ve rekabetçi bir kapitalist düzen olmadığı, tam tersine, Fransız Devrimi öncesinde varolan, feodal toprak düzenine geri dönmek anlamına geldiğini daha iyi anlamak için böyle bir düzenin belkemiğini oluşturan siyasal düzen projesine de göz atmamız gerekmektedir.

Gerek de Bonald'ın, gerek takipçisi Le Play'in, gerekse onun müridi Demolins ve Demolins'in uyarlayıcısı Prens Sabahaddin'in devlet modeli hakkında yazdıkları ve eski rejimle yeni rejim arasında yaptıkları kıyaslamalar bize bu ideolojinin siyasal yaşam hakkındaki görüşleri üzerine birçok ipucu vermektedir. Fransa örneğinden başlarsak, bu ideolojinin temsilcileri 1789 yılından sonra kurulan yeni devlet modeline temelden karşıydılar. Fransız Devrimi yalnızca aristokratların ayrıcalıklarına dokunduğu için değil, kişi hak ve özgürlüklerini ön plâna çıkararak toplumda varolan istikrarı, aristokrasinin halk katındaki otoritesini ve yüksek sınıfa duyulan hürmeti azalttığı için de kötülenesi bir olaydı. Hele yeni parlamento ve bunun ayrılmaz parçası olan temsil modeli -yani, liberal demokrasi- aşırı muhafazakârlar

açısından tahammül edilemeyecek kadar kötü bir şey olarak görülüyordu. Rekabetçi siyasete duyulan bu tiksintiyi tüm çelişkileri ile birlikte Türkiye'ye taşıyan Prens Sabahaddin, bazen doğrudan, bazen de dolaylı olarak, parlamenter rejim aleyhinde görüşler ileri sürmüştür. Prens'e göre, tıpkı Fransız Devrimi gibi, 1908 Devrimi de Türkiye'deki yapıyı bozmuş ve 'gereksiz' parti kavgalarıyla ülke felâketin eşiğine getirilmişti. Oysa, Prens'e göre, esas olan rejimin ne olduğu değildi. Rejim mutlakîyetçi monarşi de olabilirdi, parlamenter demokrasi de; meşruti monarşi de olabilirdi, cumhuriyet de. Esas olan, ülkede 'bireyci aile' modeline göre insan yetiştirilip yetiştirilmediği idi. Kamusal hayattaki gerçek gelişme ne Meşrutiyet'ten, ne parlamentarizmden, ne de cumhuriyetten doğuyordu. Prens Sabahaddin'e göre, Türkiye'nin kurtuluşu 'cemaatçi toplum' yapısından 'bireyci toplum' yapısına geçmekte yatıyordu.

Siyasal model açısından en büyük sıkıntı devletin merkezîleşmesinde yatmaktaydı. Yargılama gibi, aristokratların doğal vazifeleri olarak görülen birçok iş de artık onların elinden alınıp profesyonel bürokratlara verilmeye başlamıştı. Bu sürece karşı çıkan Fransız aşırı muhafazakârları gibi Prens Sabahaddin de, Türkiye'deki eşrafın böyle bir görevi yerine getirecek en yetkili grup olduğunu iddia ederek topraklı sınıfa mensup nüfuzlu kişilerin kendi bölgelerinde yargıç olarak görevlendirilmelerini talep ediyordu. İngiltere'de olduğu iddia edilen 'adem-i merkezîyet' ya da 'yerinden yönetim' modeli, doğal olarak, sırf '*justice of the peace*' ile sınırlı kalmıyordu. Bu modelde, tıpkı Fransa'daki aşırı muhafazakârların aristokratları 'doğal yönetici' olarak görmeleri gibi, Prens Sabahaddin de bir bölgenin en nüfuzlu kişinin -yani, o bölgenin en büyük toprak sahibinin- o bölgenin yerel yöneticisi olmasını istiyordu. Böylece, kamusal hayat yavaş

yavaş özel hayattaki ayrıcalıklı insanların eline geçmiş ve bunun sonucu olarak 'bireyci' toplum yapısına yaklaşılmış olunacaktı. Prens, kolluk güçlerinin de, tıpkı feodal dönemlerde olduğu gibi, yerel güçlerden oluşmasını ve aynı zamanda bölgenin en büyük toprak sahibi olan yerel yöneticinin emrinde olmasını, bu modelin başarısı açısından, şart koşuyordu.

Gerek Fransa'da 19. yüzyıl sonunda mutlakîyetçiliği geri getirmeye çalışan Demolins ve taraftarları, gerekse Türkiye'de bu aşırı muhafazakâr akımın temsilciliğini yapan Prens Sabahaddin, merkezî devlet projesine, sırf yeni kapitalist düzeni temsil ettiği, toplumda liberalleşme ve siyasette demokratikleşme ile birlikte anıldığı ve özellikle 19. yüzyıl Fransız burjuva ideolojisinin bir parçası olduğu için karşı çıkmaktaydılar. Merkezîleşme siyaseti güden mutlakîyetçi krallardan XIV. Louis'yi, gerek de Bonald, gerekse Demolins son derece sert eleştirmiştir. Onlara göre, XIV. Louis'nin Fransız devlet aygıtını merkezîleştirme siyaseti, yerel/aristokratik güçleri zayıflatarak devrime neden olmuştu. 1789 sonrası bu merkezî devlet aygıtını eline geçiren burjuva sınıfına karşı koymak aristokratlar açısından iyice zorlaşmıştı.

Fransız karşı-devrimcilerinin ideolojilerini 1908 öncesi çıkarttığı *Terakki* gazetesi ve 1908 sonrası yayımladığı risalelerle Türkiye'de dolaşıma sokan Prens Sabahaddin, Fransa'da XIV. Louis yönetimi altında yaşanan dönemin Türkiye tarihinde Tanzimat'la birlikte başladığını iddia etmekteydi. Prens Sabahaddin'e göre, merkezîyet demek özgürlükleri tekel altına almak ve çoğunluğu azınlığa çığnetmek demektir. Bu düşüncelerini 1908 Devrimi sonrası sık sık tekrarlayan Prens, Tanzimat'a yönelttiği eleştirinin aynısını İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurmaya çalıştığı yeni düzen aleyhinde de söylemekten geri kalmadı. Daha ba-

şından, 1908 Devrimi ve onun idealleri aleyhine geliştirdiği söylemin temel taşlarından birini merkezî devlet yapısı oluşturdu ve bu merkezî devletin mutlakîyetçi bir yönetimin mi, meşruti monarşinin mi, yoksa liberal demokratik bir rejimin mi aygıtı olduğu olgusuna hiç dikkat etmedi; çünkü Prens açısından, artık modası Fransa'da bile geçmiş olsa da, aşırı muhafazakâr karşı-devrimci söylemin motifi buydu ve bu ideoloji, modern devlet yapısını tüm kurumlarıyla ancak merkezîyetçilik/adem-i merkezîyetçilik eksenini etrafında temellendirerek eleştirebiliyordu.

Fransa'da hayata koyu bir mutlakîyetçilik, kralcılık ve adem-i merkezîyetçilik taraftarı olarak atılan Charles Maurras bile, artık 1870 sonrası Üçüncü Cumhuriyet rejimi altında, sürgündeki Comte de Chambord'u kral ilân etme projesinin fiyaskoyla sonuçlanmasından sonra, ideolojisinin temellerini adem-i merkezîyetçilikten devletin mutlak otoritesine doğru kaydıracak ve o güne kadar siyasal görüşlerini paylaştığı Demolins ve çevresinin artık 20. yüzyıl için geçerliliği olan prensipleri savunmadıklarını söyleyerek onları hayalperestlikle suçlayacaktı. Bu aşırı muhafazakâr karşı-devrimci görüş Fransa'da -ve Türkiye'de- hem liberalizmi hem de solu şiddetli bir şekilde reddeden bir üçüncü görüşe, korporatizm ve faşizme kayacaktı. *La Science Sociale* çevresinin evrimi, 20. yüzyılın ilk yarısında korporatist ve faşist bir kuma varmıştı.

Bu karşı-devrimci ideolojinin liberalizmde sürekli eleştirdiği noktalardan bir diğeri önemli olanı da eğitim alanındaydı. Gerek de Bonald gerekse Le Play kralcılık ve mutlakîyetçiliklerinin yanı sıra aynı zamanda bağnaz birer Katolikteler. Kuramsal çerçevesini dinî prensiplere, özellikle Katolik ideolojinin temel taşlarını içeren öğretilerine dayandırmaya özellikle önem veren Le Play yalnızca Fransız Devrimi'yle yerleşen yeni eko-

nomik, sosyal ve siyasal düzeni eleştirmiyor, aynı zamanda 18. yüzyıldan itibaren dünyada egemen olmaya başlayan Aydınlanma' fikirlerine ve bilimsel/kuramsal yaklaşımlara da karşı çıkıyordu.

Bu idoolji, liberal/kapitalist düzenin ekonomik kuramı olarak gelişen '*économie politique*' yerine, eski düzenin feodal ve kapitalizm öncesi ekonomik ilişkiler ağını ihya etme amacıyla geliştirdiği ve '*économie sociale*' olarak adlandırdığı kuramı kullanmaktaydı. Rekabetçi kapitalizmi, ortaya çıkardığı yeni sorunlar nedeniyle eleştirirken, patron ile işçi arasında yalnızca iş akdine dayanan serbest değiş-tokuş mekanizmasının toplumu çökerttiği iddiasıydı. Bu karşı söylem, içinde katolik öğretinin temel savlarını da barındırdığı için, zaman içinde evrilerek adına bazen 'Hristiyan demokrasi,' bazen de 'hristiyan sosyalizmi' denilen bir siyasal harekete başlangıç teşkil etti. Almanya'da 'devlet sosyalizmi' ya da 'kürsü sosyalizmi,' Fransa'da ise 'Hristiyan sosyalizm' olarak adlandırılan bu görüş 20. yüzyıl başlarında aşırı sağın hem liberalizme, hem geleneksel muhafazakârlığa, hem de sosyalizme karşı geliştirdiği bir tepkiydi. Bu tepkici görüş Fransız Sağının aşırı ucunu temsil etmekteydi. Birinci Dünya Savaşı sonrası Fransa'da gelişen faşist 'Action française'in fikir babalarından biri olan Charles Maurras, Demolins ve çevresinin rahle-i tedrisinden geçmiştir.

'*Science sociale*' metodu ise daha önce söz konusu ettiğimiz ikili ayrıma dayanıyor; 'bireyci toplumlar' ile 'cemaatçi toplumlar' arasında varolduğu iddia edilen farklılıklar üzerinden sosyal, ekonomik ve siyasal tarihin gerçeklikle ilintisiz bir çeşitlemesi kurgulanıyordu. '*Science sociale*' kavramını 'sosyal bilim' kavramıyla, bilerek veya bilmeyerek, karıştıran araştırmacılar, Prens'in Türkçe'ye 'ilm-i içtima' olarak çevirdiği bu metolla, Türkiye'nin gerçek anlamda ilk sos-

yolojik çözümlemesini yaptığını iddia etmekteyse de, ne Prens'in yazdıklarının, ne de bu metodu uygulayarak 1930'lu yıllarda Prens'in önerdiği yoldan gidenlerin Türkiye'deki sosyal bilimlere yeni birşey kattığını söylemek mümkün değildir.

Gerek Le Play'in, gerekse Demolins ve Prens Sabahaddin'in Aydınlanma felsefesi üzerine kurulan yeni toplum düzenine karşı geliştirdikleri muhalif tavrın belki de en tahripkâr yanı eğitim felsefesi ile ilgiliydi. Dinî kurumlar Fransa'da eğitim üzerinde ancak ancak 1905 yılında çıkarılan yasayla etkili hale gelmişken, Prens Sabahaddin 1906 yılında yazdığı yazılarda dinî kurumların toplum üzerindeki etkisini azaltacak ve din ile devlet işlerini birbirinden ayıracak yasalara karşı çıkıyor; Türkiye'de azınlık din kurumlarının yönetiminde bulunan eğitim düzenini, 'bireyci' tip insan yetiştirmesi savıyla alkışlıyordu. Yalnızca azınlıklarda olan bu hakkın tüm ülkeye yayılmasını istiyor, Türklerin eğitim alanında geri kalmış olmasını ve 'bireyci' tip insan yetiştirememesinin nedenini, eğitimin laikleşerek dinî kurumların elinden alınıp devletin eline verilmesinde buluyordu. Prens'in bu tutumu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sürgündeki yayın organı *Şura-yı Ümmet* gazetesinde şiddetli bir şekilde eleştirilmişti.

Dinî bir eğitimin ve ilk ve orta dereceli eğitimde dinî kurumların rolünün olmasını isteyen bu görüş, doğal olarak, çağdaş anlamdaki eğitim felsefesine de karşıydı. Demolins ve taraftarları kuramsal bilgiye ağırlık veren Fransız laik devlet okullarını sürekli kötülemekteydi. Prusya ile Fransa arasında bu bağlamda bir benzerlik gören Demolins, her iki ülkede de yaşanan sorunların -yani, İngiltere gibi sömürgeci bir dünya gücü olmamanın- kaynağının eğitim sisteminde olduğunu iddia ediyordu. Demolins'e göre, Fransız okulları kuramsal bilgiye önem veriyor ve öğrencileri devlet me-

muriyetine hazırlıyordu. Öğrenciler, hayatla ilgili pratik bilgilerden yoksun olarak yetiştiriliyor, dolayısıyla da devlet memuru olmak dışında başka bir işe yaramayan ve hayatta başka becerileri olmayan insanlar olup çıkıyorlardı. Halbuki, Fransa'nın kuramsal değil pratik bilgiye ihtiyacı vardı. Pratik bilgiden kastedilen ise bir insanın kendi başına bir yaşantı sürebilmesi için gerekli olan bilgilerdi. Konuya hep sömürgelerde yerleşecek genç aristokratların gereksinim duyacakları 'bilgiler' açısından bakan Demolins'e göre, bu gençlere marangozluk, inşaat ustalığı, hayvan bakımcılığı, tarım işletmeciliği gibi temel pratik konulara ek olarak, hem bir aristokrat için elzem olan at binicilik ve avcılık, hem de, 'sağlam kafa sağlam vücutta bulunur' gerekçesiyle, spor eğitimi verilmesi öneriliyordu. Kendi topraklarındaki köylülere ve sömürgelerde kurulacak tarımsal işletmelerdeki insanlara hükmedebilmek için kuramsal bilgi gerekmiyordu. Onları -19. yüzyılda son derece revaçta olan bir tutucu söylemle- 'hayat kavgası'na hazırlamanın yolu böyle bir eğitimden geçmekteydi.

Gerek Demolins'in bizzat kendisinin bir özel okul kurarak yapmaya çalıştığı, gerekse Prens Sabahaddin'in övgüyle bahsettiği bu eğitim modeli içinde açıkça antientelektüel bir eğilim barındırmakta ve Aydınlanmacı bilimsel anlayışa taban tabana ters düşmekteydi. Prens Sabahaddin, 1908'den başlayarak Türkiye'deki eğitimde bu antientelektüel eğilimi yaygınlaştırmak amacıyla görüşlerini İstanbul'daki yüksek sınıf üniversite gençliği içinde yaymayı hedeflemiş ve 'Nesl-i Cedid' adıyla bir dernek kurmuştu. Bu derneğin üyelerinden biri olan Nafi Atuf Kansu tarafından 1912 yılında Türkçe'ye çevrilen ve bu yeni eğitim sistemini anlatan Demolins'in *Yeni Mektepte* adlı kitabı ve Paul Descamps'ın "İngiliz Mekteplerinde Terbiye" adıyla Dr. Sabri Bey tarafından

Türkçe'ye çevrilip *Muallimler Mecmuası* dergisinin 1924 ve 1925 yıllarında çıkan sayılarında yayınlanan uzun makalesi, Prens Sabahaddin'in Türkiye'ye aktardığı bu akımın erken Cumhuriyet dönemine de sarkan bir etkisi olduğunu gösterir. Bu eğitim modelinin Türkiye'de uygulanmasının hiç de Demolins ve Prens Sabahaddin tarafından öngörülmemeyen bir şekli, bizzat Prens Sabahaddin taraftarlarının iddiasına göre, Köy Enstitüleri ile gerçekleşti. Demolins'in ve Prens'in yüksek sınıfa mensup gençler için önerdiği, pratik bilgiyi aktarıp kuramsal bilgiyi dışlayan okul modeli 1930'lar Türkiye'si'nde dönüşüm geçirerek, 1940 yılında köylü çocuklarına köyde gerekecek pratik bilgiyi verecek okullar kurulması yoluyla hayata geçirildi. İdeal bir toprak düzenini yaratmak ya da korumak amacıyla kırsal hayatı idealize eden, köylüyü köyde tutmaya çabalayan ama toprakta kapitalist ilişkilerin gelişmesini engellemeye çalışan, kent yaşantısını dışlayan bu girişimdeki eğitim felsefesi, hitap ettiği sınıf radikal bir biçimde farklı olsa da,

hedeflenen amaç açısından hemen hemen aynıydı.

'Adem-i merkeziyet' prensibini değerlendirecek olursak, Fransız Devrimi öncesi varolan toprak düzeninin süregidebilmesi için sahip olunan toprakların yasal mirasçılara eşit paylarla bölüştürülmesine karşı çıkmak da Fransa'daki karşı-devrimci platformun en belirleyici özelliklerinden birini oluşturuyordu. Gerek Le Play gerekse Demolins'in bahsettikleri şekliyle 'özel girişimcilik' yalnız aristokratlar elindeki büyük toprak işletmeciliğini kapsıyor, hem ticaret hayatı, hem de gelişmiş fabrika üretimi, varolan ve toprağa dayalı hiyerarşik yapıyı kapitalist ilişkileri yaygınlaştırarak bozduğu gerekçesiyle, kötüleniyordu. Prens Sabahaddin'de de aynı görüş egemendi. Risalelerinde ve diğer yazılarında hiçbir şekilde 20. yüzyıl başı modern kapitalizmin temel taşı olan sanayi üretiminden, fabrikatörlerden ve işçi sınıfından bahsedilmemekteydi. Prens de, tıpkı fikir babaları gibi, topraklı sınıfı sarstığı ve arkaplana attığı gerekçesiyle ticarete ve ticaretle uğraşanlara karşı olmuştur.